

Олексій Путро

ІНСТИТУТ АРХІВОЗНАВСТВА ЦНБ ІМ. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО НАН УКРАЇНИ

В Україні існує розгалужена система архівних установ, у тому числі архівні підрозділи самоврядних наукових установ, державних музеїв і бібліотек. До них належить й Інститут архівознавства (створено в 1992 р. за Постановою Президії АН України на базі Відділу архівних фондів ЦНБ ім. В. І. Вернадського*), основною джерельною базою якого є архівні фонди документів Національної Академії наук.

Значний інтерес становлять оригінали документів про створення АН, матеріали про розробку її першого статуту, перших наукових інститутів, розпорядчі документи Української держави, оригінали протоколів засідань I-III відділень АН за 1918 - 1919 рр., проекти статутів її установ. За довоєнний період та за роки Великої Вітчизняної війни зібрано протоколи засідань Президії АН за 1929 - 1945 рр.; окремі протоколи засідань Президії АН і звіти відділів Академії за 1923 - 1926 рр.; протоколи ювілейних зборів АН, присвячені пам'яті Г. Сковороди, Б. Хмельницького, Т. Шевченка.

Діяльність Академії з 1946 по 1975 рр. в архіві представлено стенограмами загальних зборів і сесій АН та її відділень; протоколами засідань, постановами і розпорядженнями Президії АН; протоколами засідань Бюро відділень; звітами про діяльність АН та її наукових установ; звітами про міжнародне наукове співробітництво; документами по фінансуванню наукових досліджень, розвитку матеріально-технічної бази академічних установ тощо. В архіві Президії АН України впорядковано документи з особового складу апарату Президії за 1932-1975 рр. (725 справ). Це - накази з особового складу, списки співробітників, особові рахунки по нарахуванню зарплати. Упорядковано комплекс особових справ академіків і членів-кореспондентів АН за 1930-1990 рр. (понад 600 справ).

* У березні 1968 р. за Постановою Бюро Президії АН України було створено Центральний науковий архів АН України, який у березні 1985 р. було перетворено у Відділ архівних фондів ЦНБ АН України.

За походженням і характером документи фонду різномірні, оскільки в 1919-1934 рр. вони створювались численними академічними установами. У межах історико-філологічного, фізико-математичного і соціально-економічного відділів функціонували інститути й комісії. Так, економічний цикл документів об'єднує матеріали Комісії для вивчення народного господарства України, Інституту соціалістичної перебудови сільського господарства, Комісії транспорту і торгу, Комісії для вивчення фінансових справ, Інституту демографії, Комісії комплексних експедицій (понад 800 од. зб.).

Філософсько-соціологічний цикл - це матеріали Комісії звичаєвого права і кафедри громадянського права (близько 400 од. зб.). Найбільший у цьому фонді масив матеріалу об'єднує історичний цикл (приблизно 11 тис. од. зб.). Це історична секція та комісії з проблем вивчення історії України доби феодалізму, козацтва, соціально-економічної історії України, а також Комісії порайонного вивчення історії України, в тому числі старого Києва та Правобережжя, Лівобережної України і Слобожанщини, Західної України тощо. Тут представлено й матеріали Комісії нової історії, Комісії революційних рухів і методологічної історії, археологічної, історико-географічної, українсько-молдавської комісій — усього понад 20 установ і комісій.

У цикл літератури, мови і мистецтва ввійшли матеріали Комісії давньої української писемності, Інституту української літератури, Інституту мовознавства та матеріали з мистецтвознавства (понад 600 од. зб.).

У фонді є архіви організацій (діяли при Президії ВУАН), зокрема Комісії для вивчення продуктивних сил України, Комісії для дослідження території Дніпрельстану, Комісії науково-культурної пропаганди, Бібліографічної комісії Всенародної бібліотеки України (1679 од. зб.).

6,5 тис. од. зб. відображають діяльність різних академічних установ і редакцій, підготовку збірників та періодичних видань. Це журнали

«Україна», «Наше минуле», збірники «Про декабристів на Україні», «За сто років», «Записки історико-філологічного відділу» за 1925-1929 рр., «Київ та його околиці», «Ювілейний збірник на честь акад. Д.І.Багалія», «Полуднева Україна» та ін.

Окремою структурною частиною фонду є матеріали Всеукраїнського науково-дослідного інституту сходознавства (9 тис. од.зб.). Виділені документи Українського наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка та Інституту польської культури. Це колекційний масив з історії науки, культури, історії України (XVI - XX ст.), зібраний різними установами ВУАН. Значний інтерес становлять рукописи та бібліографічні матеріали діячів української культури XIX ст., автографи С.Гулака-Артемівського, Лесі Українки, І.Франка тощо.

Діяльність різних організацій ВУАН протягом 1919-1934 рр. відображає окремий комплекс документів. Це плани і звіти комісій, інститутів, комітетів, громад, музеїв, кафедр, відділів та особисті справи окремих співробітників, огляди наукової, культурної та фінансової діяльності, звіти про відрядження, експедиції, протоколи й стенограми засідань, конференцій, нарад і зборів, тези виступів та доповіді, повідомлення і запрошення, обширне листування, що є цінним джерелом для вивчення процесу створення і функціонування основного наукового центру.

Вагому цінність становлять і фонди: 1 «Академік А.Ю.Кримський» (4474 справи) та 40 «Академік М.П.Василенко» (1456 справ).

В архіві Інституту нагромаджено 265 фондів, зокрема 5 фондів наукових установ, 2 колекції, 259 фондів особистого походження (195 упорядковано й описано), що становить 20830 справ на паперовій основі. 64 фонди особистого походження підлягають обробці. 93,34 м довжини стелажних полиць впорядковуються. Окремий розділ — документальні звукозаписи, які надійшли з Президії НАН.

Серед особових фондів важливе місце займають особисті документи президентів НАН. Так, у фонді В.І.Вернадського є машинописні копії окремих його праць, спогади про вченого, біографічні документи, листи до академіків А.Ю.Кримського та Д.І.Багалія. У фонді Д.К.Заболотного (1928-1929 рр.) - 2 справи машинописних копій наукових праць; у фонд О.О.Богомольця (1930-1946 рр.) входить 6 справ машинописних копій наукових праць (ф. 36); у фонді Б.Є.Патона (президент Національної Академії наук з 1962 р.), зберігаються рукописи його наукових праць, ділові записки, ювілейно-вітальна кореспонденція.

Документальні матеріали обліковані відповідно до існуючих правил. Серед 259 особових фондів 127 фондів (609 справ) описано за скороченим циклом. Основна частина Архівного фонду НАН

України знаходиться у відомчих наукових та науково-технічних архівах 227 установ і організацій Академії, зокрема в 99 науково-дослідних інститутах, 24-х відділеннях, 7 наукових центрах АН, 7 заповідниках, ботанічних садах, обсерваторії, наукових бібліотеках, а також у 84 допоміжних організаціях — науково-технічних центрах, спеціальних конструкторсько-технологічних бюро, дослідно-конструкторських бюро, дослідних заводах та виробництвах.

Так, у відомчих наукових і науково-технічних архівах установ та організацій Академії знаходиться (на 1 січня 1994 р.) відібрана для постійного зберігання науково-дослідна, конструкторська, технологічна, науково-організаційна та управлінська документація (354534 справ на паперовій основі), кіно- та фотодокументи, документальні звукозаписи.

Найбільшими відомчими архівами, яким, згідно з Положенням про Архівний фонд НАН України, надано статус науково-галузевих архівів і право постійного зберігання документальних матеріалів, є архіви Інститутів літератури ім. Т.Г.Шевченка, мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського, археології, а також ЦНБ (Інститут рукопису), де знаходиться 517277 од.зб. на паперовій основі, кіно- та фотодокументи, документальні звукозаписи. Постійно зберігають документальні матеріали Інститут народознавства (Львів), Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника.

Великі відомчі науково-технічні архіви Інститутів: електрозварювання ім. Є.О.Патона (16527 справ постійного зберігання тільки на паперовій основі), надтвердих матеріалів ім. В.М.Бакуля (13527 справ), проблем міцності (5263 справи), кібернетики ім. В. М.Глушкова (16262 справи) та ін.

Більшість документальних матеріалів відомчих архівів, що мають наукове, народногосподарське та історичне значення — це результати теоретичних досліджень і прикладних розробок НАН. Тут відображено досягнення і традиції в інтелектуальній діяльності Академії. Це велике джерело історико-культурної та інформаційної спадщини потребує копійкової роботи архівістів. Звідси й випливають основні завдання та функції нашого Інституту.

По-перше, це наукова розробка проблем архіво- та документознавства, археографії, історії й організації архівної справи по матеріалах, які утворюються в діяльності НАН та її установ: централізований облік та зберігання Архівного фонду Академії, створення до нього науково-довідкового апарату; формування Архівного фонду НАН, здійснення заходів, спрямованих на його оптимізацію та нормативно-методичне забезпечення цих робіт; організація наукового використання Архівного фонду НАН;

нормативно-методичне забезпечення ведення діловодства та роботи наукових і науково-технічних архівів установ і організацій Академії.

По-друге, це розробка нормативно-методичних посібників з архівної справи, зокрема з питань забезпечення збереженості документів, організації їх централізованого обліку та використання; здійснення комплексів взаємопов'язаних робіт, спрямованих на забезпечення збереженості документів; вдосконалення науково-технічної обробки фондів установ і організацій, створення науково-довідкового апарату до архівних фондів і колекцій, в тому числі архівних описів, каталогів, путівників, оглядів фондів і колекцій.

По-третє, це здійснення централізованого обліку документів Архівного фонду НАН України, проведення паспортизації архівів, ведення фондового каталога по всіх фондах і колекціях Архівного фонду НАН; організація обліку фондів і колекцій документів згідно з існуючими правилами.

Це також забезпечення науково-технічної обробки особових фондів академіків і членів-кореспондентів НАН України та інших видатних учених, вивчення документів фондів, складання і публікація їх описів: надання науково-методичної допомоги установам і організаціям Академії у відборі на постійне та довготривале зберігання документів і матеріалів; надання методичних рекомендацій по створенню і вдосконаленню науково-довідкового апарату до документів наукових та науково-технічних архівів установ і організацій НАН.

Крім того, Інститут вивчає роботу діловодних служб та наукових і науково-технічних архівів установ та організацій НАН, стан і обсяги документообігу в них та надає їм допомогу в організації і проведенні експертизи цінності документів; складає і періодично уточнює списки установ і організацій - джерел комплектування Архівного фонду Академії, розробляє перспективні плани комплектування наукового архіву, графіки впорядкування і прийому до нього документів установ і організацій НАН; організовує використання документів Інституту в наукових, народногосподарських, соціально-культурних цілях, а також у забезпеченні прав і законних інтересів громадян. Готує статті, доповіді, документальні публікації, інформаційно-довідкові видання, виставки документів та їх фотокопій, видає архівні довідки, копії і виписки з документів архіву, організовує роботу дослідників з документами, веде облік використання документів.

Інститут проводить семінари, наради з питань впровадження нормативно-методичних документів з архівної справи та діловодства в

установах і організаціях Академії, зокрема у структурних підрозділах Президії НАН.

В роботі Інституту архівознавства є багато проблем і не вирішених питань. Так, у ряді Інститутів (ядерних досліджень, гідробіології, морському гідрофізичному, радіоастрономічному, Одеському відділенні Інституту біології південних морів, відділенні металогенів Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення) за всі роки їх існування документи не впорядковано й не обліковано.

За останні 15 років не впорядковано й не обліковано документи в Інститутах гідромеханіки, металофізики, проблем лиття, археології, економіки, зоології, електродинаміки, мовознавства ім. О.О.Потебні, філософії, літератури ім.Т.Г.Шевченка, мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського, Центральному ботанічному саду, Головній астрономічній обсерваторії.

Не приведено в належний стан за останні 10 років документи в Інститутах електрозварювання ім. Є.О.Патона, історії України, онкології, фізіології ім. О.О.Богомольця та інших, а відомчі наукові архіви Інститутів зоології, хімії поверхні, біоорганічної хімії та нафтохімії, біологічної хімії, Одеського відділення Інституту біології південних морів, по суті, не мають умов для зберігання архівних документів.

В Інститутах фізики, геологічних наук, географії, газу архівні документи знаходяться в непристосованих приміщеннях. У деяких інститутах в архівосховищах розмішені робочі місця співробітників інших підрозділів, а подекуди взагалі не передбачено посади працівників відомчих архівів.

Документи з історії Академії наук зберігаються не тільки у вищеназваних, а й в інших установах, насамперед у державних архівах. Так, велика кількість історичних документів АН зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади й управління у фондах: 1 «Всеукраїнський виконавчий комітет ВУЦВК», 2 «Раднарком УРСР», 166 «Наркомос УРСР», 331 «Комітет сприяння вченим України при Раднаркомі УРСР», 2201 «Міністерство народної освіти та мистецтва Української держави».

В Архіві Російської Академії наук значний інтерес становить ф.518 «Академик В.И.Вернадский», в якому зібрано документи з історії Академії наук України, про створення та діяльність її другого Відділення (фізико-математичні науки) до кінця 1919 р., щоденники академіка та ін.

Останнім часом наш Інститут приділяє значну увагу науковій обробці й публікації документів з історії НАН. Так, відділ архівознавства й археографії разом з ученими Інституту археографії готує до друку 3-томне видання документів і

матеріалів з історії Академії наук України за 1918-1934 рр. (в минулому році вийшов перший том). На облік взято понад 3 тис. документів.

Опубліковані в першому томі матеріали дають можливість відтворити правду про дату заснування Академії і про діяльність усіх її справжніх засновників. Оприлюднено недоступні раніше для дослідників документи Центральної Ради, Української держави, Української Народної Республіки, про створення Академії наук, включені невідомі та маловідомі документи радянського періоду діяльності УАН (ВУАН). Подаються також протоколи засідань Комісії для вироблення «Законопроекту про заснування Академії наук у Києві», протоколи загальних зборів УАН, Статут УАН та ін.

У 1994 р. продовжується підготовка другого тому збірника «Історія Академії наук України в документах і матеріалах (1924-1928 рр.)». Співробітниками Інституту архівознавства виявлено для збірника 180 документів у фондах Інституту рукопису ЦНБ, Центральному державному архіві вищих органів влади й управління, Центральному історичному архіві у Львові.

В полі зору Інституту архівознавства і проблема оптимізації складу та змісту Архівного фонду НАН. У зв'язку з цим розробляється Перелік науково-організаційної і управлінської, науково-дослідної та науково-технічної документації і документів з особового складу, які повинні входити до складу Архівного фонду НАН. Готуються також Методичні рекомендації по створенню і вдосконаленню науково-довідкового апарату до документів відомчих наукових та науково-технічних архівів, а також методичні рекомендації по організації та веденню документальної частини діловодства в установах і організаціях Академії наук.

З метою виявлення позитивного досвіду та усунення недоліків в організації документальної частини діловодства і роботи відомчих архівів установ НАН України систематично вивчається діяльність їх діловодних служб архівів, стан та

обсяги документообігу, надається також допомога з питань складання номенклатур справ, їх формування, підготовки справ постійного зберігання до передачі у відомчий архів, проведення експертизи цінності документів, складання описів документів постійного й тимчасового зберігання тощо.

Посилюється увага до питань розвитку наукової думки в галузі архівознавства. З цією метою нами підготовлено науковий огляд Архівного фонду АН України за всі роки його існування, готуються монографії «Нариси з історії і організації архівної справи в Україні» (з часів Київської Русі до наших днів) та «Організація роботи з документами особистого походження в архівах України».

До послуг дослідників, які працюють у читальному залі Інституту архівознавства, описи фондів та іменний каталог, що дають змогу ознайомитися з документальним масивом фондів і розшукати документи за тематикою. Описи супроводжуються передмовою, в якій розкривається історія фонду та фондоутворювача, подається біографія фондоутворювача для фондів особистого походження, розкривається структура та документальний склад фонду.

Всю цю роботу здійснює невеликий творчий колектив Інституту, в складі якого один доктор наук, шість кандидатів наук, старші й молодші наукові співробітники, редактори.

Структурними підрозділами Інституту є науково-дослідні відділи й сектори, утворені для вирішення як наукових, так і науково-організаційних питань, зокрема відділ документознавства (з сектором формування Архівного фонду НАН документами на паперовій основі) та відділ архівознавства й археографії, до складу якого входять сектори обліку, зберігання і використання Архівного фонду НАН України та особових фондів академіків і членів-кореспондентів НАН та інших видатних учених.

Отже, робота Інституту спрямована на вирішення як наукових, так і науково-організаційних питань, нагальних потреб сьогодення.